

CUMHURİYET DÖNEMİNİN İLK İSTANBUL MÜFTÜSÜ MEHMET FEHİMİ EFENDİ'NİN
“MEDENİYET İSLÂMİYET’LE OLUR” ADLI ESERİ

The Book of Mehmet Efendi, the First Mufti of the Republican Era, Named “Civilization Becomes with Islam”

Doç. Dr. Habibe KAZANCIOĞLU

Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Edirne, Türkiye. habibekazanci@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received:
15.08.2022

Kabul/Accepted:
17.09.2022

Sayfa/ Page:
134-148

Öz

Batılı devletlerin diğer toplumların medeniyet kuramayacaklarına dair ileri sürdükleri tezlere karşılık Osmanlı aydınları medeniyetin ilk defa Şark'ta ortaya çıktığını ve İslam medeniyetinin daima var olduğunu ifade eden tezler öne sürmüşlerdir. 1870'li yılların sonlarına doğru İslam medeniyeti kavramı yaygınlık kazanmaya başlamış, özellikle 20. yüzyılın başlarında İslam medeniyetini Batı medeniyetiyle karşılaştıran, İslam medeniyetinin Batı medeniyetinden daha köklü esaslara dayandığını savunan birçok eser kaleme alınmıştır. Kaleme alınan bu eserlerden biri de Cumhuriyet döneminin İlk İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi tarafından kaleme alınan *Medeniyet İslamiyet'le Olur* adlı eserdir. Mehmet Fehmi Efendi eserinde medeniyetin oluşumunu “insan unsuru” açısından ele almaktadır. Eser; Osmanlı döneminde müderrislik ve idarecilik yapan dini eserleri inceleme kurulu azalığında bulunan, Cumhuriyetin ilanından sonra da ilk İstanbul müftülüğü görevine getirilen bir âlimin kaleminden medeniyet tasavvurunu bize sunması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada *Medeniyet İslamiyet'le Olur* eserinden hareketle Mehmet Fehmi Efendi'nin medeniyet tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmış, eserin Latin harflerine çevirisi çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Fehmi, Medeniyet İslamiyet'le Olur, İstanbul Müftüsü, medeniyet.

Abstract

In response to the theses of the Western states that societies other than themselves could not establish civilization, Ottoman intellectuals put forward thesis stating that civilization emerged for the first time in the East and that Islamic civilization has always existed. Towards the end of the 1870s, the concept of Islamic civilization began to become widespread, and especially at the beginning of the 20th century, many works were written comparing Islamic civilization with Western civilization and arguing that Islamic civilization was based on more fundamental principles than Western civilization. One of these works that was written is the work titled *Medeniyet İslamiyet'le Olur (Civilization Becomes with Islam)* which was taken by Mehmet Fehmi Efendi, the first Istanbul Mufti of the Republican period. Mehmet Fehmi Efendi, in his work, deals with the formation of civilization in terms of "human element". Work; It is important in terms of presenting us a conception of civilization from the pen of a scholar who was a member of the examination board of religious works to be taught in educational institutions throughout the country, as well as being a professor in the Ottoman period, and was appointed as the first mufti of Istanbul after the proclamation of the Republic.

In this study, Mehmet Fehmi Efendi's conception of civilization was tried to be revealed based on the work *Civilization Becomes with Islam*, and the translation of the work into Latin letters was added to the end of the study.

Keywords: Mehmet Fehmi, Civilization Comes with Islam, Mufti of Istanbul, civilization.

Atf/Citation: Kazancıoğlu, H. (2022). Cumhuriyet döneminin ilk istanbul müftüsü Mehmet Fehmi Efendi'nin “Medeniyet İslâmiyet’le Olur” adlı eseri. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* ISSN: 2587-1811 7(14), 134-148.

Giriş

Tarihçi Bernand Braudel'in "Medeniyet sözcüğünü düz bir üçgeni veya bir kimyasal elementi tanımlarmış gibi, basit ve kesin bir biçimde tanımlayabilmek güzel olurdu. Maalesef sosyal bilimlerin söz dağarcığı böyle tanımlara pek az izin verir" (Baş, 2017, s.15) dediği gibi medeniyet kavramını belirli sınırlar içinde tanımlamak güçtür. Günümüzde medeniyet kavramı üç farklı şekilde tanımlanmaktadır. Bunlardan birincisi gündelik dilde de kullanılan "medeni insan" deyiminin karşılığı olarak başkalarına karşı görgülü davranma konusunda insana kendini kontrol etme yeteneği veren kural ve değerler bütünü, ikincisi gelişmiş olarak kabul edilen toplumu gelişmemiş sayılan toplumlardan ayıran özellikler olup insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyinin Batılı toplumlarca kaydedildiği düşüncesiyle zaman zaman Batı medeniyetiyle özdeş, üçüncüsü ise ortak özellikler gösteren sosyal gruplar veya bunların bütünü (Görgün, 2003, s. 298).

Sözlük anlamı "şehirleşmek, şehir hayatını benimsemek" demek olan *medeniyet* kelimesi Arapçada "et-temeddün" kelimesinin karşılığı olup "şehre gelmek, bir yere yerleşmek anlamlarına gelen "m-d-n" kökünden gelir. Kelimenin bu karşılığından hareketle medeniyet kelimesi "o şehir halkının yaşayışını benimsemek ve şehirleşmek anlamına gelmektedir. Arapçada medeniyet kelimesinin bir diğer karşılığı da "bedeviliğin zıddı olan köy, kasaba, şehir gibi yerlere yerleşip şehirleşmek" anlamındaki "el-hadâre"dır. Kelime karşılığından da hareketle medeniyet, "her biri kendi kabile yaşayış ve geleneklerini sürdüren çöl halkına karşılık farklı soy, din, dil ve geleneklere sahip kitlelerin yerleştiği şehirde ortaklaşa meydana getirdikleri ve geliştirdikleri yaşayış birliği"ni ifade eder (Kazıcı, 2016, s. 18).

Medeniyet kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı *civilasition* olup "civilis" kelimesinden türetilmiştir." Günümüz Türkçesinde ise medeniyetin karşılığı olarak "Belli yasalara uyarak şehirde yaşayan halk" anlamındaki "uygur"dan türetilen "uygarlık" kelimesi kullanılmaktadır. Medeniyet teriminin düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade etmesidir (Kutluer, 2003, s. 296).

Medeniyet milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı ise kültürlerdir. Buna göre kültür ve medeniyet birbirinden farklıdır. Kültür, bir toplumun yaşadığı ve paylaştığı müşterek değerler iken medeniyet, milletlerarası seviyeye yükselmiş bir kültürün veya kültürlerin meydana getirdikleri anlayış davranış, yaşayış, bilgi, teknik, her türlü sosyal faaliyetler ile maddi alet ve bu maksatlarla kurdukları müesseselerin bütünüdür. Dolayısıyla kültürün milli olmasına karşılık medeniyet milletlerarasıdır (Kazıcı, 2016, s. 21).

Will Durant, medeniyeti oluşturan ana unsurları; *ekonomik şartlar, siyasi düzen, ahlaki gelenekler, bilgi peşinde gidilmesi ve güzel sanatlar* olarak ele almaktadır. Toplumların medeniyet sürecinde ilerleyebilmesi bir takım şartlara bağlıdır. Nitekim coğrafi şartlar ve sosyal yapının durumu medeniyetin oluşumunda etkili unsurlardır. Medeniyet olumlu coğrafi şartların yanında kaos ve güvensizliğin sona erdiği yerde oluşmaya başlar. Korkunun yerini emniyetin aldığı toplumlarda merak duygusu, ortaya yeni bir şeyler koyma arzusu gibi toplumu medeniyet seviyesine taşıyan duygular gelişir (Durant, 2012, s. 15). Nitekim huzur ve güvenin olduğu sosyal ortamlarda medeniyetin oluşumu ve ilerlemesinden söz edilebilir.

Birbirine bağlı olarak birey ve toplum hayatında huzur ve güven ortamının oluşmasında en önemli etkenlerden birisi de dinî ve ahlaki değerlerdir. İslam dini, din-toplum-birey ekseninde düşünüldüğünde medeniyet kurmada büyük bir güce sahiptir. Nitekim İslam dini toplum ve bireyin huzuru için canlı-cansız tüm varlıkların varlığını sürdürmelerini esas tutmuştur. Varlığını sürdürme konusunda endişesi bulunmayan birey eğitim, sosyo ekonomik, sanat vb. alanlarda tekâmül imkanını daha kolay elde edebilir.

İnsan merkezli bir uygarlık olan İslâm medeniyeti için insan önemli ve saygıya değer bir varlıktır. Bu yüzden yapılan her şey insanın mutluluğu ve faydası içindir. İslâmiyet'in insan anlayışının temelinde bütün varlıklardan üstün, şan ve şeref sahibi olarak yaratılmış olduğu¹ esası yer almaktadır (Çalık, 2019, s.472). İslâmiyet için insanı değerli yapan, esasen onun "akıllı, düşünen, tefekkür eden bir varlık olmasıdır. Bu sebeple İslâmiyet, insana aklını kullanmasını, âlemi (kâinatı)

müşahede etmesini tavsiye eder² böylelikle insanın hem kâinattaki mevkiine hem de ona bu mevkiyi kazandıran "akıl" melekesine dikkat çeker (Çalık, 2019, s.473).

İslam, insanı yeryüzünde "Allah'ın halifesi" olarak telakki eder ve yaratılış gayesi ise sadece Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bunun için de insanın, aklını, bedenini, malını, fikri kuvvetini, yemesini içmesini, uyumasını, konuşmasını, davranışını, dostluğunu, düşmanlığını ve her türlü muamelesini (hiçbir hususi hayat mefhumu tanımadan) iktisadi ve içtimai gayesini Allah'ın rızasını kazanma yolunda seferber etmesi gerekmektedir (Mevdûdî, 1969, s.27).

İslâmiyet, ruh ve nefsin zıt temayülleri arasındaki uyumsuzluğu göz önünde tutarak, nefse tabii arzu ve ihtiyâçların giderilebileceği meşru yollar göstermiştir³. (Çalık, 2019, s. 474).

İslam dinine göre kâinatın mihverini teşkil eden ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan, kendisine bir sınanma aracı olarak verilen hayatı içerisinde yaşadığı evrene/eşyaya bir meydan okuma ve mücadele etme şekliyle değil, hevâ ve arzularından uzak, adalet temelinde, var olanları emanet-emanetçi ilişkisi içerisinde, kâmil bir medeniyet kurma sorumluluk ve bilinci için kullanmak ve harcamak durumundadır (Küçük, 2018, s. 603).

1. Mehmed Fehmi (Ülgener) Hayatı ve Eserleri

Mehmed Fehmi Efendi M.1864-1865 (H.1282) yılında Safranbolu'da dünyaya gelmiştir. Babası Huzur dersi mukarrirlerinden Bayezid dersiâmi aynı zamanda Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin halifelerinden olan İsmail Necati Efendi'dir. Henüz çocuk yaşlarındayken ailesinin İstanbul'a göç etmesinden dolayı hayatının tümü İstanbul'da geçmiştir. Hafız olduktan sonra babasından dinî ilimler tahsil eden Mehmed Fehmi Efendi 10 Cemaziyelahir 1310 (30 Aralık 1892) tarihinde icâzetini alarak Bayezid dersiâmları arasına dâhil olmuştur. 1902 yılında 95 kuruş maaş ile Bayezid Câmii'nde ders vermeye başlamıştır. Mehmed Fehmi Efendi sırasıyla 1901'de Mûsıla-ı Sahn Bursa müderrisliği, 1905'te Mûsıla-ı Süleymaniye müderrisliği, 1908'de önce İbtidâ-i Hâric İstanbul Ruûs-ı Hümâyûn'a ardından 1910'da Hareket-i Hâric'e terfi ederek müderrislik vazifelerinde bulunmuştur (İbanoğlu, 2015, s.18). 13 Eylül 1899'da Vefâ İdâdisi ikinci şube Akâid muallimliği, 14 Kasım 1900'de Mercan İdâdisi Arapça muallimliği, 14 Eylül 1909'da İstanbul Leylî İdâdisi Dinî İlimler muallimliği, 4 Eylül 1910'da Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî Ulûm-ı Şer'îyye ve Edebiyat şubeleri İlm-i Fıkıh muallimliği, 18 Aralık 1910'da Edebiyat-ı Arabiyye muallimliği, 23 Aralık 1910'da Galatasaray Sultânîsi Arapça muallimliği, 14 Şubat 1911'de Dârü'l-Fünûn-ı Ulûm-ı Hukûkiye şubesi Mecelle muallimliği vazifelerinde bulunmuştur. Ayrıca 1909-1914 yılları arasında Mekteb-i Mülkiye'de Fıkıh, Hikmet-i Hukûk-ı İslâmiyye ve Mecelle dersleri okutmuştur (Işık, 2015, s. 14). 6 Ekim 1914 tarihinde Darü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'nin tâli kısm-ı sâni umum müdürlüğüne tayin olmuştur. Medresetü'l-Vâizin üçüncü sınıf talebelerine Arap edebiyatı okutan Mehmed Fehmi Efendi, ardından Meşihat-ı İslâmiyye ders vekâleti âzalığına getirilmiştir. 1917 yılında tâli kısm-ı sâni İbtidâ-i Dâhil Medresesi müdürlüğünün yanı sıra Süleymaniye Medresesi Fıkıh Usûlü müderrisliğine tayin edilmiştir. 18 Şubat 1916'da başladığı Huzûr-ı Hümâyûn ders-i şerif muhataplığı vazifesini 1919 yılına kadar sürdürmüştür. 1 Mart 1918 tarihinden itibaren Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medâris-i Müfettiş-i Umûmiliğine, 6 Şubat 1919'da Defter-i Hâkânî-i Şer'î memurluğuna, ardından tekrar umûm müfettişlik görevine atanmıştır. 12 Ekim 1922 tarihinde üçüncü derece rütbeden Mecidî nişânıyla taltif edilmiş (Sayar, 2012, s.2 88; İbanoğlu, 2015, s, 17-19). 4 Mart 1922 tarihli Hânedân-ı Âli Osman Kararnâmesinin 33. maddesine uygun olarak şehzâdelerin tahsillerine dair programın tertip ve hazırlanma heyetinde görev almıştır (İbanoğlu, 2015, s, 21). Mehmed Fehmi Efendi, ayrıca Sultan Abdülaziz'in oğlu şehzâde Şevket Efendi'ye hocalık yapmıştır (Sayar, 2012, s.289).

Cumhuriyet'in ilanı ile Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'ndeki görevi sona ermiştir. 1924 yılında seçimle Cumhuriyet devrinin ilk İstanbul müftüsü olmuştur. 20 Nisan 1943'te İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir. İslami ilimlerde babası İsmail Necati Efendi'nin iyi bir takipçisi olan Mehmed Fehmi Efendi zâhirî ve bâtinî ilimlerde ilerlemiş bir âlimdir. Arapça ve Farsçaya vakıf olmakla birlikte hüsn-i hat ile de meşgul olmuştur (Sayar, 2012, s.289). Mehmed Fehmi Efendi'nin tespit edilen şu eserleri şunlardır:

a. Hikmet-i Hukûk-ı İslâmiyye (İstanbul 1329).

b. Dîn-i İslâm'ın Esasları İnsanların Refah ve Saâdetleridir (İstanbul 1340).

c. Medeniyet İslâmiyet'le Olur (İstanbul 1332).

d. Dinî, İdarî Mâlûmat Mecmûası ve İmtihan Rehberi (İstanbul 1940, 1958, 1962). (Sayar, 2012, s. 289).

2. Mehmed Fehmi Efendi'nin *Medeniyet İslâmiyetle Olur* Adlı Eseri

Din toplumda insanları bir araya getiren dil, kültür vb. unsurlar gibi insanlar arasında yakınlaştırma ve kaynaştırma rolü üstlenmektedir. Nitekim dinin insan faaliyetlerine etkisi sadece birey ile yaratıcı arasında kalmayıp toplumdaki bütün faaliyetlere etki etmektedir. Bu yönüyle toplumda ideal birliğin oluşmasında da önemli rol oynayan din, medeniyet kurma yolunda önemli bir unsurdur. Medeniyet-din ilişkisi bağlamında İslam dininin birey ve toplumu maddi ve manevi değerler açısından üstün bir noktaya çıkarma yani bir medeniyet oluşturma ideali vardır.

1870 yılların sonlarına doğru İslam medeniyeti kavramının yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Batılı devletlerin kendi dışındaki toplumların medeniyet kuramayacaklarına dair ileri sürdükleri tezlerle karşılık Osmanlı aydınları medeniyetin ilk defa Şark'ta ortaya çıktığını ve İslam medeniyetinin daima var olduğunu ifade eden tezler öne sürmüşlerdir. (Güler, 2006, s.311). 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı aydınlarının üzerinde ittifak ettiği hususlardan biri Batı'dan mutlaka alınacak bazı şeylerin bulunduğu ve bunun Türklerin siyasî ve dinî varlığını sürdürebilmesinin ön şartı olduğu düşüncesidir. Ancak aralarındaki ayrılık Batı medeniyetinden neyin hangi ölçüde alınacağı sorusunda düğümlenmektedir. Bu soruya verilen cevaplar Türkçülük, İslamcılık ve Garpcılık arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır. II. Meşrutiyet sonrası İslamcılık düşüncesi Avrupa karşısında modernleşmeyi bir zorunluluk olarak görmüş ve bu süreci İslami değerler açısından bunalıma yol açmayacak şekilde tamamlamayı savunmuştur. Bu tutumun en belirgin ifadesi, medeniyetin iyi ve olumlu yönlerinin esasen İslam dininde bulunduğu fikridir (Görgün, 2003, s. 300).

II. Meşrutiyet döneminde Mehmed Fehmi Efendi tarafından kaleme alınan *Medeniyet İslâmiyet'le Olur* isimli eserde medeniyet olgusuna İslamcı bakış açısıyla yaklaşılmış, medeniyetin iyi ve olumlu yönlerinin esasen İslam dininde bulunduğu düşüncesi merkeze alınmıştır.

Çalışmamıza konu olan *Medeniyet İslâmiyet'le Olur* isimli eser TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesine 297.09 MEH.M numarasıyla kayıtlıdır. Eser İstanbul'da Sultan Bayezid Çadırcılar Kapısı'ndaki Ahmed Kâmil Matbaasında H. 1332 (M.1913-1914) tarihinde basılmıştır. Küçük boy olan eser 14 sayfadan oluşmaktadır.

Mehmed Fehmi tarafından küçük bir risâle şeklinde kaleme alınan eserin kapağında yer alan ibareden -yazarın eseri kaleme aldığı tarihte- "Teddik-i Müellifât-ı Şerî'yye Meclisi 'Azâsından⁴" olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin kapağında sonraki ilk sayfada "İzâh" başlığı altında risâlenin niçin yazıldığına dair bir açıklama yer almaktadır. Müellif bu risâleyi yazmadaki gayesini "...Fâtır-ı Kâinat'ın ihsân buyurduğu dîn-i İslâm ile sâir edyân ve âdâtta mümkün olamayan menâfi'-i kesîreye insanları davet ettiğini ve icâbet edenleri menâfi'-i mev'ûdeye isâl edeceğini anlatmaktadır." şeklinde açıklamakta, eserin etraflıca tetkik edildiğinde ancak İslam dininin emrine uyarak refah ve saadet içerisinde mükemmel bir yaşamın olabileceğini ilave edilmektedir.

Eserine "besmele" ile başlayan yazar; medeniyeti, zararlı şeylerden uzak durup faydalı şeyler için gerekli davranış ve tutumları araştırıp onları tecrübe ettikten sonra bunları örf ve adet mertebesinde insanlara kabul ettirmek olarak değerlendirmektedir. Yazar, insanların kendi buluş ve tecrübeleriyle oluşturmaya çalıştıkları medeniyet unsurlarını insanlara kabul ettirmenin oldukça zor olduğunu belirtmekte ayrıca bu tür medeniyet oluşumlarının İslam dininin medeniyet oluşturmadaki gücüyle de yarışamayacaklarını ilave etmektedir.

Yazara göre medeniyete ulaşmadaki önemli vasıtalarından birisi insanların birbiriyle dayanışma halinde azimle, gayretle kesintisiz çalışma halinde olmasıdır. İnsanların zeka ve kuvvetleri birbirinden farklı olduğu için istidatlarına göre ilim dallarına, sanat ve zanaata yönlendirilmeleri gerekmektedir. Ayrıca

talebenin nazari bilgiyi tam olarak idrak edebilmesi için uygulamalı öğretim oldukça önemlidir.

Medenileşme vasıtası olarak "anlamak ve anlatma"nın önemine dikkat çeken yazar, anlamayı ve anlatmayı kolaylaştırmaya vasıta olabilecek *fünûn ve sinayi-i vesâire* ile insanların eğitilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Medeniyetin ana unsuru olan insanın beden sağlığının önemi üzerinde duran yazar bedeninin sağlıklı ve kuvvetli olmasını 1. Saf hava ile teneffüs etmek. 2. Yemek ve içmek. 3. Çalışmak, namaz kılmak, yürümek ve çiftçilik etmek, 4. Temizlik olmak üzere 4 ana maddede ele almaktadır.

Yazar medeniyetin muhafaza ve devamının üç şey ile gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bunlar 1. Güzel ahlakın vaz'ı ve muhafazası için insanların birbirlerini gözetmeleri ve birbirlerinin eğitimlerine yardımcı olmaları. 2. İnsanların daima dayanışma içinde olup birbirlerine destek olmaları. 3. İnsan neslinin devamı için evlenmeleri.

Yazar medeniyetle ilgili mütaalasını yedi kısımda ele almaktadır:

Birinci Kısım: Havadan İstifâde Beyânındadır. İkinci Kısım: Yenilecek ve İçilecek Şeylerden İstifâde Beyânındadır. Üçüncü Kısım: Çalışmaktan İstifâde Beyânındadır. Dördüncü Kısım: Tahâret ve Temizlikten İstifâde Beyânındadır. Beşinci Kısım: Terakkub ve Terbiyeden İstifâde Beyânındadır. Altıncı Kısım: Mu'âvenet ve Muzâharetten İstifâde Beyânındadır Yedinci Kısım: Tenâsülden İstifâde Beyânındadır.

Birinci Kısım: Havadan İstifâde Beyânındadır

Canlılar için hayat kaynağı olan havanın zararlarından korunmak için insanların elbise ve meskene ihtiyaçlarının olduğunu belirten yazar, elbise ve meskende bulunması gereken özellikler üzerinde durmaktadır. Yazar bu konuların İslam dininin yanı sıra tıp, sanat ve zanaatla da ilgisinin olduğunu belirtmektedir.

İkinci Kısım: Yenilecek ve İçilecek Şeylerden İstifâde Beyânındadır

İnsanın akıl ve beden sağlığını zaafa uğratan özellikle sarhoşluk veren ve ahlakı bozan şeylerin yenilmesi ve içilmesinin yasaklanması gerektiğini savunan yazar *insâniyet akl ile kâim sarhoşluk ile zâildir*" ifadeleriyle insanlığın akıl sayesinde varlığını devam ettireceğine ve dolayısıyla da medeniyeti bu şekilde oluşturabileceğine vurgu yapmaktadır. Yazar ayrıca insanın beden ve ruh sağlığının korunması için İslam dininin temel ibadetlerinden olan Ramazan ayında oruç tutmanın önemine işaret etmektedir. Yazara göre aklın idrakine yardım eden ilim ve sanatların tahsili için insanlar sürekli gayret içinde olmalıdır.

Üçüncü Kısım: Çalışmaktan İstifâde Beyânındadır

Sihhatli olmanın esaslarından biri de *riyâzet-i bedeniye*den olan çalışmaktır. İlahi emirlere ve yasaklara uyarak çalışmak memleketlerde fitne ve fesada mani olduğu gibi *fevâid-i medeniyyenin* de oluşmasının esaslarından biridir. İnsanlığın ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak hem dünya hem de ahiret saadetini elde etmek için önemlidir.

Dördüncü Kısım: Tahâret ve Temizlikten İstifâde Beyânındadır

Yazar bu kısımda beden, elbise ve mekânlarla ilgi maddi kir ile güzel ahlaka zarar verici manevi kirler üzerinde durmaktadır. Maddi temizliğin öneminden bahseden yazar manevi kirden uzak durmanın yollarını da göstermektedir.

Beşinci Kısım: Terakkub ve Terbiyeden İstifâde Beyânındadır

İnsanlar gerek kendi hayatlarında gerekse toplum hayatında medeniyete zarar verecek bir takım nefsi heveslere sahiptir. İnsanların bu heveslerden uzaklaştırılmaları önemlidir. Bu heveslerden korunmak için ise birbirlerinin yardımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Yazar bu yardımların talim, terbiye ve nasihatle olabileceği gibi kabahatli bir iş işlendiğinde kabahate muadil bir cezanın verilmesiyle de mümkün olduğu düşüncesindedir.

Yazar beşinci kısmın altında "Nasihat" alt başlığında *Âkil olmayan hâkim olamaz* diyerek akli melekeleri kullanabilmenin önemine dikkat çekmekte "*vatana muhabbeti olan zât sarhoşluğa sebep olan me'kûlât ve meşrûbâtı isti'mâl etmez*" uyarısını yapmaktadır. Akli melekeleri zafiyete uğratan sarhoşluğun zararının önemine vurgu yapmak için "*evlâd u 'iyallerine muhabbet ve hamiyyeti olan sarhoşlar bundan kat'iyen mükedder olmaları lâzımdır*" demektedir.

Altıncı Kısım: Mu'âvenet ve Muzâharetten İstifâde Beyânındadır

Bu kısımda yazar, insanların refah içinde yaşamalarının yardımlaşma ve birbirlerine destek olmakla mümkün olduğunu belirtip İslam idaresinin ayakta kalabilmesi için Müslümanların malî ve bedenî desteği vermeleri gerektiğini eklemektedir.

Yazar, medeniyet oluşumunda idarenin gücüne dikkat eden Müslümanların bu idari gücün oluşması için de harp alet edevatını ve askeriyesini geliştirerek ülkeyi düşman saldırılarına karşı muhafaza etmelerinin onlar için bir vazife olduğunu düşünmektedir.

Yazar, İslam medeniyetinin evrensel boyuta ulaşabilmesi için, şartlar müsait olduğunda, gerek nasihat gerekse harp yoluyla diğer memleketlerin İslam medeniyeti sınırlarına dahil edilmesini tavsiye etmektedir. İnsanlık alemi için yapılabilecek en büyük yardımlaşma ve dayanışmanın bu olduğunu belirten yazara göre, medeniyet yeryüzüne yayılacak ve insanlık alemi böylece terakki etmiş olacaktır.

Yazar, devletin halktan aldığı aşar ve sevâimden zekat ve madenden beşte bir vergi almasını devletin maliyesini güçlendirmek sebebiyle dayanışma kapsamında ele almaktadır. Yine zenginlerin zekat vermeleri de benzer bir dayanışma örneğidir.

Medeniyet unsurlarından olan dayanışma ve dostluğun oluşumunda Hac ibadetinin önemine değinen yazar, bu ibadet sayesinde insandaki vahşet ve zalimlik duygusunun ortadan kalkabileceğini ifade etmektedir.

"Mu'âvenet ve Muzâharetten İstifâde Beyânındadır" kısmının altında "Meslek" adlı bir başlık vardır. Bu başlıkta yazar yirmi yaşını dolduran her erkeğin askerlik yapması gerektiğini belirtmektedir. Askerin asıl vazifesi hudut beklemek olmakla birlikte askeri malzemeler yapan fabrikalarda, maden ve çiftliklerde, yol inşasında çalışarak ve bu ilimleri öğrenerek memleketin gelişmesine hizmet eden fen ve sanayiye öğrenmeleri mümkündür.

Yedinci Kısım: Tenâsülden İstifâde Beyânındadır

Yazar, insanın bedenî kuvvetlerinin zamanla azalıp yok olduğunu bundan dolayı insan neslinin devam etmesi gerektiğini belirtmektedir. İnsan neslinin devamının ise evlenmekle mümkün olduğunu belirten yazar, evliliğin bazı şartlarının olduğunu bunların öğrenilmesi için İslam dininin ahkamları ile tıp ilmine müracaat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Yazar bu kısmın devamındaki "Misal" başlığı altında, toplumda gerçekleşmesi mümkün olan ancak İslam dininin yasakladığı zina, livata ve tecavüz gibi fiillere verilecek cezalarla ilgili görüşlerini aktarmaktadır.

Risâlenin "Hülâsa ve Netice" başlığı altında yazar, İslam dininin medeniyetin oluşumunda diğer dinlerle ve uygulamalarla kıyaslanamayacak derecede yüce olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yazar netice kısmını Kasas Sûresi'nin 49. âyetinin "De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah katından, doğruya bu ikisinden (Tevrat ve Kur'an'dan) daha çok ulaştıran bir kitap getirin de, ben ona uyayayım mealindeki "Kul fe'tu bi kitâbi min 'indillâhi hüve ihdâ min hümâ ittebe'a in küntüm sâdikîn" âyetiyle tamamlamakta *Vesselâmü 'alâ men ittebe'a'l-Hüdâ*. "Allah'ın selamı O'na uyanların üzerine olsun" duasıyla bitirmektedir.

Gerek sayfa sırası ve gerekse İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesindeki nüsha ile karşılaştırıldığında eserden ayrı bir parça olduğu düşünülen bir sayfada "En Büyük Düşman Sarhoşluktur" başlığı altında bir bölüm yer almaktadır. Yazar *sulh ve salâh 'akıl ile kâim ve dâim olabilir. Medeniyetin temeli 'akıl ve ayıklıktır. Medeniyetin en büyük düşmanı sarhoşluktur...* cümleleriyle başladığı bu bölümde akli melekeleri kullanmaya engel olan sarhoşluğun kötülüğü

üzerinde durmakta "Hükümetler aklın ne derecede ulvî olduğunu ve insâniyetin 'akıldan ibâret olduğunu anlasalar idi kânunlarında sarhoşluk edenler ve sarhoşluğa sebebiyet verenler için adam öldürenlere ve daha büyük cinayet edenlere yapılacak cezâ gibi cezâ yaparlar idi..." diyerek medeniyetin esası ve sermayesinin akıl olduğuna dikkat çekmektedir.

Sonuç

18. yüzyılda Avrupa'da başlayan 19. yüzyıldan itibaren de sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi birçok alanda Osmanlı aydınlarının gündemini oluşturan medeniyet olgusu üzerine çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eselerden biri de Mehmed Fehmi Efendi tarafından kaleme alınan *Medeniyet İslâmiyet'le Olur* adlı eserdir. Mehmed Fehmi Efendi, eserinde medeniyet olgusuna İslamcı bakış açısıyla yaklaşmış, medeniyetin iyi ve olumlu yönlerinin İslam dininde bulunduğu düşüncesini merkeze almıştır. Ayrıca İslam'ın medeniyet oluşturmayı emreden bir din olduğunu verdiği örneklerle aktarmıştır.

Eserde İslam medeniyeti diğer medeniyetlerle kıyaslanmamış, İslam medeniyetinin doğrudan diğer bütün medeniyetlerden üstün olduğu tezi savunulmuştur.

Medeniyetin ana unsuru olan "insan ve toplumu" esas alan yazar ideal bir beden ve ruh sağlığı için sadece İslam dininin kurallarının bilinmesinin yetmeyeceği pozitif bilimlerden de yararlanılması gerektiği düşüncesini savunarak interdisipliner bir yaklaşım sergilemiştir.

Yazara göre İslam'ın emrettiği hükümler (yardımlaşma, dayanışma vb.) ile yasakladığı hükümler (içki vb.) medeniyet oluşturmaya fazlasıyla imkan vermektedir.

Eserinde bazı suçlar için verilecek cezalarla ilgili görüşlerine yer veren yazarın Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul müftüsü olması onun fetva konusundaki yetkinliğini göstermektedir.

Eğitimci olan yazar geniş kitlelere ulaşması gayesiyle eserini sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme almıştır. Yazarın konulara yaklaşımı, değerlendirmeleri ve tavsiyeleri gerçekçi, bilimsel ve uygulanabilir niteliktedir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (2008). Medeniyetlerin oluşmasında dinin rolü ve İslam medeniyeti. *Dini Araştırmalar*, 11 (32), 87-106.
- Baş, E. (2017). İslâm medeniyeti tarihine giriş. E. Baş (Ed.), *İslam medeniyeti tarihi* (15-49) içinde. Grafiker Yayınları
- Çalık, E. (2019). İslam medeniyetinin dini kaynakları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 8 (24), 459-486.
- Durant, W. (2012). *Medeniyetin temelleri*. (N.Muallimoğlu, Çev.). Erguvan Yayınları.
- Ebu'l Ala El Mevdûdî. (1969). İslam medeniyetinin yapısı (M.Aydın, Çev.). *İslam Medeniyeti*, (22), 29-28.
- Görgün, T. (2003). Medeniyet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.28, s.298-301). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güler, R. (2006). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e "medeniyet" anlayışının evrimi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Işık, A.(2015). İlk İstanbul müftüsü Mehmet Fehmi Ülgener. *Din ve Hayat*, (24), 14-23.
- İbanoğlu, F. (2015). Mehmet Fehmi Ülgener sicil varakası. *Din ve Hayat*, (24), 17-22).
- Kazıcı, Z. (2016). *İslam medeniyeti ve müesseseleri tarihi*. M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.28, s.296-297). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Küçük, A. (2018). Medeniyet tasavvurunun unsurları ve dinamikleri (Kur'an verileri ışığında bir inceleme). *Marife*, 18 (2), 591-606.
- Mehmed Fehmi. (1332/1913-1914). *Medeniyet İslamiyet'le olur*. Ahmed Kâmil Matbaası.
- Özkan, P. (2021). *Tetkik-i mesâhif ve müellefât-I şeriyye meclisinde kelâm ve İslâm mezheplerine dair eserler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Sayar, A.G. (2012). Mehmet Fehmi Ülgener. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.42, s.288-289). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ek 1: "Medeniyet İslâmiyet'le Olur" adlı eserin Latin Harflerine Çevirisi

Medeniyet İslâmiyet'le Olur

Müellifi

Tedkîk-i Müellifât-ı Şeri'yye Meclisi 'Azâsından Mehmed Fehmi

Mahallî tevzî'i Hakkaklar Çarşısı'nda Çatalcalı Hasan Efendi'nin dükkanında satılmaktadır.

142

İstanbul

Matba'a-i Ahmed Kâmil-Sultan Bayezid'de Çadırcılar Kapısı

Sene-1332

[2] İzâh

Bi-iznihî Te'âlâ tetebbu'ât-ı kesîre ile tertîbine muvaffak olduğum "Medeniyet İslâmiyet'le olur" isimli risâle-i muhtasaradan maksad-ı hâlisânem dinler ile âdetler ve meveddelerden hâsıl olan menfa'at ve mazarratları tayine medâr olacak bahislere yol açmak ve Fâtır-ı Kâinat'ın ihsân buyurduğu dîn-i İslâm ile sâir edyân ve âdâtta mümkün olamayan menâfi'-i kesîreye insânları da'vet ettiğini ve icâbet edenleri menâfi'-i mev'udeye îsâl edeceğini anlatmaktır.

Bu risâlenin münderecâtı etrâfiyla tedkîk edilirse mükemmel ve devamlı refah ve sa'âdetle yaşamağa dîn-i İslâm ile tedeyyün etmekten başka yol olmadığı anlaşılır. Ve minhu't-tevfik.

Mehmed Fehmi

[3] Bismillahirrahmânirrahîm

Medeniyet İslâmiyet'le Olur

Mevcûdât arasında hayvanlar nev'ine göre idâme-i hayât ve hüsn-ü maîşetleri için bir takım esbâb ve hâlâta muhtaçtırlar.

Fâtır-ı Kâinat hayvanlardan insân nev'ini⁵ muhtâcı bulunduğu esbâbını tek tek tehî'e ve ihzârdan 'âciz ve 'akıl ile mümtâz kılarak yekdîgerlerine mu'âvenet ve müzâheret etmek üzere medeniyete sevk buyurmuştur. Medeniyet bir takım örf ve âdetlerle kâ'imdir. Def'-i mazarrat ve celb-i menâfi'e sebep olan ef'al ve etvârı taharrî ve tecrübe ile bulup örf ve âdet mertebesinde insânlara kabul ettirmek müte'assir olmağa berâber Fâtır-ı Kâinat'ın emri ve nehyi derecesinde mükemmel olamayacağı açık bir hakîkattir.

Fâtır-ı Kâinat alîm ve hakîm hazretleri sa'âdet maîşetinin esbâb-ı [4] esâsiyesinden olmak üzere enbiyâ-yı 'izâm salavâtullâhi vesellemâ 'aleyhim hazerâtını irsâl ve emâirini insânlara telkîn ederek nizâm-ı âlemi muhafazaten dîn-i İslâm'ı vaz' buyurmuşlardır.

İnsânların dîn-i İslâm ile tedeyyün etmeleri refâh ve sa'âdetin başıdır. Yani Allah Te'âlâ'dan korkmak hikmetin başıdır.

Zihinlerde hıfz edilmesi elzem olan iki korku insânları fenâ işlerden men eder. Birincisi dünyada cezâ görmek ikincisi öldükten sonra dirilerek cezâ görmek korkularıdır.

İnsânlar çalışmalıdırlar. Yekdîgerlerine mu'âvenet muzâheret ederek⁶ ihtiyaçlarının def' ve ref'ine la-yenkati' sa'y ve gayret etmelidirler. Bununla her neferin idâme-i hayât ve hüsn-ü maîşeti temîn olunabilir. Medeniyet de bundan ibârettir.

İnsânların cümlesi fa'âliyet ve kemâlâtın cümlesine müsta'id ise de efrâdın derece-i zekâ ve kuvvâları mütefâvit ve mahdûd bulunduğu cihetle⁷ ihtiyaçlarının def' ve ref'ine medâr olan tahsîl-i fûnûn ve sınıyî'e sevk olunmalıdırlar. Bununla sa'y ve gayretlerinin semerâtı sür'atle hâsıl olabilir. Fûnûn ve sınıyî'in vâsi' olan nazariyâtını talebe suhûletle idrâk ve ihâta edebilmeleri için 'ameliyâtıyla ta'lim olunması lâzımdır.⁸

[5] Anlamak ve Anlatmak Vâsita-i Temeddündür

İnsânların zihinlerinde hâsıl olan ma'ânî ve matâlibi dîgerlerine anlatmak için işârât ve 'alâmâtın vaz'ına muhtaçtırlar. Söz söylemek ve konuşmak işârât ve 'alâmâtın en mühim envâ'ındandır.

Sadâ i'tibâriyle bir takım hurûf tersîm olunmuştur, buna yazı denir. Lisâna vâkîf olanlar yazıdan istifâde ederler. İstifâde edenler hangi yazıyı muhtasaran sür'atle yazar ve okur iseler o yazı sâirelerine müreccaktır. Netîce-i tetebbu'ada şimdi müsta'mel bulunan hatt-ı Arabî sâir hutûtâta müreccah bulunduğu anlaşılır.

Anlamak ve anlatmağı teshîle sebep olan fûnûn ve sınıyî'-i vesâire ile insânlar terbiye edilmelidirler.

Teğaddî

Teğaddî yalnız yemek ve içmek degildir. Kuvâ-yı bedenîni muhâfaza ve istifâdesidir. Kuvâ-yı bedenîni muhâfaza ve istifâdesine dört şey sebeptir.

Birincisi saf hava ile teneffüs etmek; ikincisi yemek ve içmek; üçüncüsü çalışmak, namâz kılmak, yürümek ve çiftçilik etmek gibi meşgûliyetler; dördüncüsü tahârettir, temizliktir bunlar ile kuvâ-yı bedenîniye tekemmül eder ve hıfz-ı sıhhat hâsıl olur.

Medeniyet

Medeniyetin hüsn-ü muhâfaza ve idâmesi üç şey ile hâsıl olabilir.

[6] Birincisi ahlâk-ı hasenenin vaz' ve muhâfazası için insânlar yekdîgerlerini terakkub ve terbiye temek, ikincisi insânlar yekdîgerlerine mu'âvenet ve müzâheret etmek, üçüncüsü insânlar tenâsül ederek nev'î insânın teksîrine yardım etmektir.

Şu mütâla'a yedi kısımdır: Ber-vech-i âtî teşrîh olunur.

Birincisi Kısım: Havadan İstifâde Beyânındadır

Hava bir şeydir ki hayvanât-ı müteneffisenin medâr-ı hayâtıdır.

Ziyâ ve zulmet, harâret ve bürudet, rutûbet ve yübûset, müteaffin ve gayr-i müteaffin hıffet ve sıkleti hâlâtıyla havadan mahlûkât müteessir olurlar.

Havadan müteessir olan hayvanâtın evsâf ve hâlâtı müteğayyir olur.

Havanın mazarrâtından hıfz için nev'-i insân elbise ile meskene muhtaçtır.

Elbise

Teneffüsten istifâdeye mâni olmayacak sûrette hafif isti'mâli sühûletli havanın mazarratına mâni olan elbise a'zâ-i bedenîni sıhhatini muhâfazaya sebep olduğu gibi herkesin görmesi câiz olmayan a'zâ ve ebdânın setri beyne'n-nâs hüsn-ü ahlâkın muhâfazasına sebep olacağı cihetle avret olan a'zânın setri kadınların tesettürü şerî'at-ı Muhammediye'de emr olunmuştur.

Mesken

Ziyâ şems ve havadan istifâdeye mâni olmayacak sûrette havanın [7] mazarratına mâni olan mesken sâirelerine müraccahtır. Hâne tahtânî ve fevkânî iki kattan ziyâde binâ ve inşâ olunmamalıdır ki afât-ı semâviye ve arzıyede ebniye mazarratından sühûletle sükkânı tahallüs edilebilsinler. Bu bahislerin dîn-i İslâm ile tıp vesâir fûnûn ve sinâyi'e ta'allukları vardır.

İkinci Kısım: Yenilecek ve İçilecek Şeylerden İstifâde Beyânındadır

Yemek ve içmek açlık ve susuzluğa devâdır. Âkil ve şâribin kuvâsını muhâfaza ve takviye eden et'ime ve eşribe var iken kuvâ-i bedenîniyi bozan et'ime ve eşribe isti'mâl olunmamalıdır. Me'kûlât ve meşrûbâtın mesmûm olan ve sarhoşluk veren ve ahlâk-ı haseneyi bozan habîs şeylerin ekl ve şurbi memnu'dur. Çünkü hayvâniyetin kemâli kuvvet ile zevâli za'f ile olduğu gibi insâniyet 'akl ile kâim sarhoşluk ile zâildir.⁹

Ahlâk-ı hasene ile mütehallik olan insânlar medeniyetin semerât-ı nâfi'asından tamamıyla istifâde edebilirler. Ahlâk-ı hasenenin devâmı kuvânın i'tidâli ile hâsıl olabilir. Hattâ bu i'tidâli kemâliyle hâsıl olsun için senenin on iki ayından Ramazan ayında oruç tutmak dîn-i İslâm'da da emr buyurulmuştur.

Bunların tedkiki dîn-i İslâm ile fenn-i tıbbâ mürâca'atla hâsıl olabilir.

Üçüncü Kısım: Çalışmaktan İstifâde Beyânındadır

Sıhhatin devâmı esbâbından biri de riyâzet-i bedenîniyeden olan çalışmaktır.

[8] Evâmîr-i ilâhiyeye imtisâl ve nevâhiyeden ictinâb ederek çalışmak memleketlerde fitne ve fesâda mâni olur fevâid-i medeniyenin husûlüne sebeptir.

İhtiyâcât-ı beşeriyenin tedâvisiyle def' ve ref'i esbâbını ihzâra çalışmak dünyâ ve âhîret sa'âdetleri esbâbındandır.

Dördüncü Kısım: Tahâret ve Temizlikten İstifâde Beyânındadır

Vücûd-ı insânî her vakit nemâ' ve inhilâlde olduğundan tathîre muhtaçtır. İnsânlar beden ve melbûsât ve meskenlerini taaffünât ve televvüsâtta pâk ve tâhir bulundurmalarıdır. Zîrâ beden ve kuvâyı necâset ve habâis tahrîb eder. Ahlâk-ı haseneyi bozan münâsebetsiz sözlerle ve terbiyesiz kimselerle musâhabetten ictinâb edilmelidir. Zîrâ bu gibi ahvâl ile zihni meşgûl ve mülevves olarak aklın idrâkine betâet ve hâlel târî olur. Ömr-ü azîzin icrâsı vakittir. İstifâdesiz vaktin ziyâ'ı telâfisi gayr-i kâbil zarardır.

Ukalâ ve sulehâ mecâlisinde mebâhis-i ilmiye ve ahlâkiye ile musâhabet kalbin selâmetine bâ'is olmağla zihnin açılmasına ve aklın fa'âliyetine medârdır.

Dîn-i İslâm'da ibâdât ve ta'âtın en mu'tena şerâitinden biri de tahârettir. Mürâca'at oluna.

[9] Beşinci Kısım: Terakkub ve Terbiyeden İstifâde Beyânındadır

İnsânın kemâlât-ı iktisâbı¹⁰ hayâsı derecesindedir. İnsânların hayâtı çocuklukla başlar ihtiyârlık ve za'fiyet ile hitâm bulur. İnsânlar etvâr-ı hayâtiyelerinde hayâtlarına ve medeniyetlerine muzır bir takım hevesât-ı nefsâniyelerine ma'rûzdurlar. Bu muzır olan hevesât-ı nefsâniyeden men' ve muhâfaza edilmeleri için dîgerlerinin mu'âvenetlerine de muhtaçtırlar. Bu mu'âvenet terbiye ve ta'lîm ve nasîhat ile hâsıl olduğu gibi muzır olan ef'alden bi'l-fi'il men' edilmeleriyle de hâsıl olur.

Medeniyetin muhâfazası için ef'âl-i nâ-lâika hudûsunda kabahatli fi'line muâdil ve münâsib cezâ ile mücâzât edilmek lâzımdır. Bununla efrâd-ı beşeriyeye mütenebbih olurlar. Medeniyete münâfi ef'âlin men'ıyla istirâhat-ı nâsa medâr olan cezâlar ve tedbîrleri icrâ etmek için müterakkub ve fa'âl bir hükûmete insânlar muhtaçtırlar.

Teşkil edilen hükûmetin derece-i fa'âliyetiyle efrâdın derece-i fa'âliyet ve itâ'atlerini âmir-i dîn-i İslâm'da bulunan ahkâmın tedkîkiyle bu bahisler halledilebilir.

Nasîhat

Âkil olmayan hâkim olamaz. Hâkim olan zât hükûmetinin devâm ve bekâsı için her zamân ayık bulunması lâzımdır. [10] Deliler ile sarhoşlar millet-i hâkime efrâdından sayılmaları kâbil degildir. Vatana muhabbeti olan zât sarhoşluğa sebep olan me'kûlât ve meşrûbâtı isti'mâl etmez. Hamiyyet ve gayreti olan asker ve millet hiçbir zamân vatanlarını muhâfaza ve idâre edecek memuriyetleri deli veya sarhoş olan kimselere tevdi' etmezler. Evlâd u 'iyallerine muhabbet ve hamiyyeti olan sarhoşlar bundan kat'iyen mükedder olmaları lâzımdır.

Bundan dolayı mükedder olan sarhoşun vatana kudurmuş hayvandan daha ziyâde zararı vardır. Vatani muhâfazaya 'itinâ eden asker ve millet o kimsenin mazarratını def' etmege mecbûrdur.

İnsâniyet 'akıl ile kâim sarhoşluk ile zâildir.

Netîce-i kelâm: Âlem-i medeniyette sarhoşluk memnu'dur.

Altıncı Kısım: Mu'âvenet ve Muzâheretten İstifâde Beyânındadır

Dâire-i meşrû'ada mu'âvenet ve muzâheretle refâh-ı nâs te'mîn olunabilir. Efrâdın mâlen ve bedenen hükûmet-i İslâmiye'ye iktizâ eden mu'âvenet ve muzâhereti îfâ etmesi lâzımdır. Hükûmetinde istikâmet ve adâlet dâiresinde çalışıp edevât-ı harbiye ve askeriyesini ikmâl ederek düşmânlarından memâlikini muhâfaza etmesi lâzım olduğu misüllü zamân-ı müsâ'idde nasîhat veyâhut harb ile bilâd-ı sâireyi medeniyet-i İslâmiye dâiresine alması âlem-i beşeriyette mu'âvenet ve muzâheretin en âli ve nihâyet derecesidir. Bu vesîleyle kürre-i arzda medeniyet-i hakîkiyenin tevsî' ve tekâmîli hâsıl olarak âlem-i beşeriyet terakkî etmiş olur.

[11] Akvâm ve kabâil-i beşeriyenin tecemmü'yle izâle-i vahşetlerine ve musâhabetlerine mu'âvenet ve muzâheretin ta'mîminde vesîle olan Hac dîn-i İslâm erkânındandır.

Ulûm ve sînâyi'in hangisi ki netîce i'tibâriyle mu'âvenet ve muzâherete sebep olmaya o ilm ve san'at memnu'dur. Sihir ve yankesicilik gibi mu'âvenet ve muzâhereti ihlâl eden fitne ve fesâd, kizb ve

sihir, livâta ve zinâ, hiyânet ve rüşvet, sirkat ve gasb ve israf ve itlâf, fâiz ve kumar, iğfâl ve idlâl gibi ef'âl memnu'dur.

Hükûmetin mahsûlâtta a'sâr ve sevâimden zekât ve madenden beşde birini alması muhtâcî bulunduğu kuvve-i mâliyesine mu'âvenet olduğu gibi zenginler mallarının zekâtını fukarâyâ vermeleri fukâranın mâişetlerine mu'âvenetten ibârettir.

Kıymeti nisâba bâliğ olan ve beldelere geçirilen emvâlden bir mikdâr hükûmetin alması muhâfaza ve himâye mesârifine mukâbilidir. Bu da mu'âvenettir.

Aklın idrâkine mu'âvenet ve muzâheret eden ulûm ve sınıyî'in tahsîl ve ta'lîmine insânların mütemâdiyen sa'y ve gayret etmeleri lâzım olduğunu inkâr ile 'irâz ve tekâsül edenler behâim-i hayvanâtta daha ziyâde dîk-i mâişete dâcâr olurlar

Dîn-i İslâm'da bu bahisler tafsîlat-ı lâzimesiyle beyân ve izâh buyrulmuştur.

Meslek

Her erkek yirmi yaşından sonra ahvâl-i mâniâ' yok ise hükûmete [12] üç sene askerlik edecektir. Askerin vezâifî hudûd ve memleketi muhâfaza etmek olduğu misüllü levâzımât-ı askeriye fabrika ve maden ve çiftliklerinde ve yollar ihtisâsıyla memleketin umrânında bi'l-fi'il hizmet ederek 'amâliyâtıyla fûnûnn ve sınıyî'i öğrenmektir. Akıp zayi' olan menâbi' sularını araziye çevirmek ve bataklık ve fâidesiz olan gölleri kurutmak bilâdın umrânı esbâbındandır. Böyle amelelik eden askere cüzî bir miktar yevmiye verilmelidir. Askerliği hitâm bulduğu vakit her nefer bu yevmiyeden otuz veya kırk liraya mâlik olabilmelidir. Zenginlerden alınacak bedel nakdi bunun üç misli olmalıdır.

Yedinci Kısım: Tenâsülden İstifâde Beyânındadır

Efrâdın hayât ve kuvveti mürûr-ı zamânla zâil olduğu cihetle nev'-i insânın karnen ba'de karn devâm ve bekâsına ve efrâd-ı beşerin evleninceye kadar hüsn-ü mâişetlerinin idâmesine tenâsül ve tevâlüd ile nüfusun tekessüründen başka bir çare yoktur. Bu mu'âmelâtın hüsn-ü ceryânı bir takım esbâb ve âdâta mütevakkıftır. Bu esbâb ve âdâtın kemâ yenbağî hâl ve faslı için ahkâm-ı İslâmiye ile fenn-i tıbbâ mürâca'at lâzımdır.

Misâl¹¹

Bi'r-rızâ fi'l-i şeni' irtikâb olundukda erkekten beş yüz kuruş alınarak kadına verildikten sonra tezevvüclerine mâni'-i şer'î yok ise nikâhları icrâ kılınır. Akd-i nikâha râzı olmayan iki sene habs olunur. Tezevvüclerine mâni'-i şer'î var ise erkek ve kadın ikişer sene habs olunur.

Muğâyir âr ve hayâ alenen fi'l-i şeni' irtikâb olunup iştibâh hâsıl olmağla hadd-ı zinâ ikâme olunmazsa erkek darb cezâsıyla mücâzât olunduktan sonra bâlâdaki ahkâm icrâ olunur.

Cebren fi'l-i şeni' irtikâb eden erkek darb cezâsıyla mücâzât olunup ondan üç bin kuruş [13] alınarak kadına verildikten sonra tezevvüçlerine mâni'-i şer'î yok ise kadının rızâsıyla nikâhları icrâ kılınır. Kadın razı olmazsa yâhud tezevvüçlerine mâni'-i şer'î var ise veyâhud erkek razı olmazsa o erkek dört sene habs olunur. Çocuk veya büyük bir erkeğe livâta eden kimse darb cezâsıyla mücâzât olunub andan üç bin kuruş alınır. Lûtî altı sene habs olunur. Livâtaya razı olan mef'ul-ı mükellef de darb cezâsıyla mücâzât olunup altı sene habs olunur. İki ve daha ziyâde livâta fi'lini irtikâb eden kimse idâm olunabilir.

Hülâsa ve Netîce

Fahr-i kâinâtın ihsân buyurduğu dîn-i İslâm ile sâir edyân ve âdâta kıyâs kabul etmeyecek derecede medeniyet-i hakikiyeyi teşkil buyurduğu bedâhet mertebesinde sâbit oldu.

[14] Yaptıkları küfr ve isyânların mazarratları isâbet ettiği vakit "ne ola idi peygamber yollaya idin onun getirdiği ilme ittibâ edip küfr ve isyânları yapmaz idik bu mazarratlar da bize isâbet etmez idi" sözünü söyleyecek kimseler Musa ve Muhammed aleyhimüesselâtü vesselâm hazerâtı ile gelen Tevrât ve Kur'an-ı azîmü's-şân ve celîlü'l-burhânlarda inanmadıklarına karşı cevap olarak, estezü billah, "Kul fe'tu bi kitâbi min 'indillâhi hüve ihdâ min hüma ittebe'a in küntüm sâdikîn", "Eğer siz doğru iseniz o ikisinden daha ziyâde hidâyet eder. Allah Te'âlâ'nın indinden sâdir olan kitâbı getiren o kitaba ittibâ edeyim" deyü söyle. Bu âyet-i celîle Sûre-i Kısâs âyâtındandır. Vesselâmü 'alâ men ittebe'a'l-

Hüdâ.

En Büyük Düşman Sarhoşluktur¹²

Sulh ve salâh 'akıl ile kâim ve dâim olabilir. Medeniyetin temeli 'akıl ve ayıklıktır. Medeniyetin en büyük düşmanı sarhoşluktur. Sarhoş olanlar kendilerini muhâfaza edemezler nice nice mehâlike giriftâr olurlar en ehveni çamurlara ve kuyulara düşerler. Bir kimse her vakitte ve her husûsta âkıbeti düşünerek mülâhazalı ve dikkatli hareket etmeli ileride melhûz olan zararlardan kurtulmalıdır. Böyle hareket etmeyen sû-i 'amâlinin cezâsı olan mazarratlara tesâdüf eder belki kendini kurtaramaz bu yolda hareket-i medeniyet ve insâniyetin esâsı budur bu da 'akıllı ve ayık bulunmakla olabilir sarhoşlukla olmaz.

Hükûmetler aklın ne derecede ulvî olduğunu ve insâniyetin 'akıldan ibâret olduğunu anlasalar idi kânunlarında sarhoşluk edenler ve sarhoşluğa sebebiyet verenler için adam öldürenlere ve daha büyük cinayet edenlere yapılacak cezâ gibi cezâ yaparlar idi. Mâdâme ki medeniyet ve insâniyetin yegâne sermâyesi 'akıl ve ayıklıktır.

İnsânlar beyninde en nihâyet derecede kıymettâr bulunan 'akıl kıymetini ve muhâfazasını medeniyet ve insâniyet nâmına takdîr edemeyen âdemler tarafından yapılan kânunlar ne kadar nâkıs bulunacağı güneş gibi âşikârdır. Efendi ne için kânun yaparsan ve kim kânuna itâ'at edecek sarhoşlar mı kânuna edecek sarhoşlar kânuna itâ'at edüp edemeyeceğini anlayamayan adamların hayvanlar¹³ Ve kânunlarında sarhoşluğa sebebiyet verenler ve sarhoşluk edenler için büyük cezâlar tertîbiyle sarhoşluktan dolayı mütecâsirâne irtikâb olunan muâhedâtın nakzıyla vukû'a gelen muhârebâtın ve cinâyâtın men'ini ve bu cihetle de istirâhât-ı 'umûmiye ve husûsiyenin husûlünü insanların talep etmelerinde hakları vardır.

Nasîhat

Âkil olmayan hâkim olamaz. Hâkim olan zât hükûmetinin devâm ve bekâsı için her zamân ayık bulunması lâzımdır. Deliler ile sarhoşlar millet-i hâkime efrâdından sayılmaları kâbil degildir. Vatana muhabbeti olan zât sarhoşluğa sebep olan me'kûlât ve meşrûbâtı isti'mâl etmez. Hamiyyet ve gayreti olan asker ve millet hiçbir zamân vatanlarını muhâfaza ve idâre edecek memuriyetleri deli veya sarhoş olan kimselere tevdi' etmezler. Evlâd u 'iyâllerine muhabbet ve hamiyyeti olan sarhoşlar bundan kat'ıyyen mükedder olmaları lâzımdır.

Bundan dolayı mükedder olan sarhoşun vatana kudurmuş hayvandan daha ziyâde zararı vardır. Vatani muhâfazaya 'itinâ eden asker ve millet o kimsenin mazarratını def' etmege mecbûrdur.

İnsâniyet 'akıl ile kâim sarhoşluk ile zâildir.

Netîce-i kelâm: Âlem-i medeniyette sarhoşluk memnu'dur.

Mehmed Fehmi

Sonnotlar

¹ "Biz hakîkaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık." (Kur'ân-ı Kerîm, 17/70).

² "O, geceyi gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler. Şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok delil vardır." (Kur'ân-ı Kerîm, 16/12).

³ "Allah'ın sana verdiğiinden (onun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma." (Kur'ân-ı Kerîm, 28/77). "De ki, Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? (Kur'ân-ı Kerîm, 7/32).

⁴ "İlk olarak 1889 yılında dinî yayınları denetlemek için Bab-ı Meşihat bünyesinde Tetkîk-i Müellefât adıyla bir meclisin açıldığı resmi kayıtlardan anlaşılrsa da söz konusu meclisin öncelikle Maarif Nezâretine bağlı olduğu dinî neşriyatın denetiminin Meşihat tarafından görevlendirilen uzmanlar tarafından yapıldığı, daha sonra ise bu meclisin şeyhülislâmlık bünyesine alındığı bilinmektedir" (Özkan, 2021, s. 31-32).

⁵ İhtiyaçların tafsîlatı aşağıda mezkûr ifâdattan anlaşılır.

⁶ İhtiyâçların tafsîlatı aşağıda mezkûr ifâdâttan anlaşılır.

⁷ İhtiyâçların tafsîlatı aşağıda mezkûr ifâdâttan anlaşılır.

⁸ Altıncı kısmın " mesâlik" fıkrasına müraca'at oluna.

⁹ Beşinci kısmın "Nasihat" kısmına bakıla.

¹⁰ Hayâ: Çirkin işlerde zem olunmak korkusundan nefse gelen tutkunluk.

¹¹ Şu fıkraya misâl denilmekten maksat cezâ-yı nakdînin ma'kûl bir nisbet dâiresinde beş yüz kuruş ile üç bin kuruştan ziyâde veya noksan 'itibârı câiz olabildiği gibi darb cezâsının mikdârı tayin ve habs müddetleri tenkis veya tezyîd ettirebilebilirler demek olup üst tarafındaki esbâb ve âdâta bir misâldir.

¹² Bu kısım kitaba dâhil değildir.

¹³ Bu satır katlı olduğu için okunamamıştır.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Doç. Dr. Habibe KAZANCIOĞLU

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.